

УДК 341.985.2

Г.Г. ДУШКОВА,
аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету ім І.І. Мечникова

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ІНОЗЕМНИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ: ГЕНЕЗА ТА СУЧАСНІСТЬ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню витоків, еволюції розвитку законодавства про визнання та виконання іноземних судових рішень, питань і можливостей реалізації цього інституту в Україні.

Ключові слова: визнання, виконання, іноземне судове рішення, міжнародний договір, взаємність.

Постановка проблеми. Розширення співробітництва держав у справі надання взаємної правової допомоги у сфері міжнародного цивільного процесу як за історичних часів, так і в сучасних умовах багато у чому сприяло та сприяє збереженню господарських зв'язків, розширенню усіх напрямків зовнішньоекономічного співробітництва між підприємствами різних держав, а також належному та своєчасному захисту порушених або оспорюваних прав і свобод фізичних та юридичних осіб. Важливою складовою правової взаємодії в цьому аспекті є визнання та виконання іноземних судових рішень по цивільних справах. Тому дослідження витоків, еволюції розвитку законодавства, правових підстав цього інституту та питань і можливостей його реалізації в Україні й досі викликає теоретичний та практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань визнання і виконання іноземних судових

рішень займалися багато авторитетних науковців, такі як: Д.Д. Аверін, Л.П. Ануфрієва, М.М. Богуславський, Е.В. Брунцева, І.В. Дробязкіна, О.І. Євтушенко, Р.В. Зайцев, Д.В. Конев, С.Г. Кузьменко, Н.І. Маришева, О.І. Муранов, Т.М. Нешатаєва, Г.А. Цірат, О.Х. Юлдашев та інші.

Український науковець Г.А. Цірат, наприклад, займається дослідженням загальних проблем міжнародного цивільного процесу взагалі, окремо приділяє увагу у своїх монографіях дослідженням питань визнання та виконання іноземних судових рішень. У 2000 році захистив кандидатську дисертацію на тему: «Виконання іноземних арбітражних рішень». У 2005 році також в Україні дослідником О.І. Євтушенко була захищена кандидатська дисертація на тему: «Особливості визнання та виконання рішень іноземних судів». У своїй науковій праці автор приділяє увагу порівнянню питань визнання та приведення до виконання іноземних судових рішень, дослідженню загаль-

них правила визнання і приведення до виконання рішень іноземних судів та дослідженню судової процедури визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні.

Серед зарубіжних авторів слід виділити О.І. Муранова, який займається дослідженням окремих питань щодо визнання та виконання іноземних судових рішень, а саме — міжнародного договору та взаємності як основи для приведення у виконання в Росії іноземних судових рішень. Також в Росії були захищені наступні кандидатські дисертації з даної проблематики: Д.В. Коневим на тему: «Признание и приведение в исполнение иностранных судебных актов по гражданским и торговым делам в Федеративной республике Германия: сравнительно-правовой анализ», Р.В. Зайцевим на тему: «Признание и приведение в исполнение в России иностранных судебных актов», Д.В. Літвинським на тему: «Вопросы признания и исполнения решений судов иностранных государств: На основе анализа права Франции и России».

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення закономірностей формування законодавства в сфері визнання та виконання іноземних судових рішень в Україні від часів Російської імперії до сучасності за для прогнозування тенденцій його подальшого розвитку.

Для досягнення поставленої мети є необхідним розв'язання таких завдань:

— дослідження процесу становлення наукової думки та законодавства з питань визнання та виконання іноземних судових рішень;

— аналіз переваг і недоліків, що виникають при застосуванні норм щодо визнання та виконання іноземних судових рішень.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальний початок розвитку інституту визнання та виконання іноземних судових рішень в Україні відбувся за часів Російської імперії. Починаючи з 1864 року цар Олександр II розпочав масштабну судову реформу. Основоположними для цього періоду стал документ під назвою «Устав гражданского судопроизводства» від 20 листопада 1864 року, в якому регулюються питання виконання іноземних судових рішень, та чотири судових акти Цивільного Касаційного Департаменту Правлячого Сенату Російської імперії. Крім офіційних документів була розроблена значна кількість рекомендацій та посібників, які мали неофіційний характер.

Першою серйозною роботою в російській доктрині, в якій аналізуються питання виконання іноземних судових рішень, можна вважати статтю П. Маркова, опубліковану в 1864 році під назвою «О приведении в исполнение решений судебных мест иностранных государств».

За думкою П. Маркова, дійсно з основ незалежності держави та поняття верховної влади, «необязательность иностранных судебных решений, вне пределов того государства, в котором они состоялись, должна быть признана аксиомой» [2, с. 138]. Однак автор сам помічає, що в цьому є багато недоліків: «Сколько денег, напрасного времени, сколько сделок остается без заключения только потому, что иностранное судебное решение не пользуется силою за пределами государства» [2, с. 141]. Він також стверджує, що «разгадка непризнания иностранных судебных решений обязательными заключается отчасти в недопущении возможности, чтобы власти одного государства исполняли распоряжения другого, а отчасти в желании оградить

поданных от произвольных действий чужих учреждений» [2, с. 141]. Та наприкінці автор робить трохи протилежний усьому вищесказаному висновок: «По теории, судебные решения должны почитаться необязательными вне пределов государств, в которых постановлены, но на основании практических соображений, в видах взаимного удобства, обязательность их может быть допущена» [2, с. 141].

У 1882 році у міжнародному цивільному процесі переважав принцип, згідно якого виконання іноземних судових рішень повинно дозволятися тільки тоді, коли це передбачено міжнародними договорами, укладеними Росією [2, с. 13]. Прихильником такої позиції був дослідник проблем правових наук І.Є. Енгельман, який у 1884 році випустив в світ наукову статтю «Об исполнении иностранных судебных решений в России» [2, с. 163].

За радянських часів правило про можливість приведення до виконання іноземного судового рішення тільки за умови наявності дозволяючого це міжнародного договору було передбачено в додатку до ст. 255 Цивільного Процесуального Кодексу РСФСР 1923 року: «Порядок исполнения решений иностранных судов определяется специальными соглашениями с подлежащими государствами» [2, с. 15]. Дана норма була протлумачена у радянській доктрині доволі однозначно: «Из этого вытекает, прежде всего, что поскольку нет соответствующего международного соглашения, постольку решение иностранного суда не может быть приводимо в исполнение. Следовательно, лицу, представляющему такое судебное решение, должно быть предложено обратиться в суд с иском на общем основании» [2, с. 16].

За словами А.І. Муранова, політика ізоляціонізма та культурна обособ-

ленність у радянський період досягнули апогею. Радянська цивілістика, колізійне право та міжнародний цивільний процес в таких умовах також адекватно розвиватися не могли. В кінці кінців, правлячу номенклатуру СРСР в цей період хвилювали не проблеми захисту приватних прав радянських суб'єктів за кордоном, а іноземних — в СРСР, скільки ідеологічні та воєнно-політичні питання. Через це не дивно, що в СРСР питання приведення до виконання іноземних рішень до виконання актуальними не були [2, с. 22].

Таким чином, на протязі 35 років в праві РСФСР ніяких інших норм, окрім вищенаведеної (ст. 255 Цивільного Процесуального Кодексу РРФСР 1923 року), стосовно питання приведення до виконання іноземних рішень, не було [2, с. 16].

Однак, в кінці 50-х рр. ХХ ст. послаблення зі сторони СРСР політики ізоляціонізму та необхідність розвитку торгівельного обігу з іншими державами соціалістичної орієнтації призвели до розуміння важливості допущення в СРСР виконання іноземних рішень [2, с. 23].

Тоді 12 вересня 1958 року був прийнятий Указ Президії Верховної Ради СРСР «О порядке исполнения решений судов государств, с которыми СССР заключены договоры об оказании правовой помощи», з якого було зрозуміло, що порядок виконання в СРСР іноземних рішень встановлюється тільки у разі укладання СРСР міжнародних договорів, які передбачають таке виконання, і тільки відносно рішень судів тих іноземних держав, з якими такі договори укладені [2, с. 16].

Надалі принцип необхідної наявності міжнародного договору був регламентований:

— в ст. 63 Основ цивільного судочинства СРСР та союзних республік:

«Порядок исполнения в СССР решений иностранных судов и арбитражей определяется соответствующими международными соглашениями СССР с иностранными государствами или международными конвенциями, участниками которых является СССР» [2, с. 16];

— в ст. 437 ЦПК РФСР 1964 р.: «Порядок исполнения в РСФСР решений иностранных судов и арбитражей определяется соответствующими международными договорами СССР»; [11];

— в ст. 427 ЦПК УРСР 1963 р.: «Порядок визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів і арбітражів визначається міжнародними договорами України про надання правової допомоги, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, іншими міжнародними договорами за участю України, якими передбачається визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів, і законами України [12].

Указ Президії Верховної ради СРСР від 21 червня 1988 року № 9131-ХІ «Про визнання та виконання в СРСР рішень іноземних судів та арбітражів» виходив з такого ж принципу: «Решения иностранных судов признаются и исполняются в СССР, если это предусмотрено международным договором СССР» [8].

З моменту проголошення незалежності України законодавче регулювання визнання та виконання іноземних судових рішень у країні зазнало декількох кардинальних змін, що не могло не позначитися на практиці вітчизняних судів у цій сфері. Тривалий час ця процедура залишалася нерегульованою на рівні закону, що спричиняло певні практичні труднощі. Отже, до 2001 р. зазначені питання продов-

жували вирішувати українські суди, як і за радянських часів, згідно з Указом Президії ВР СРСР «Про визнання і виконання в СРСР рішень іноземних судів та арбітражів» від 21.06.1988 р. Відповідно до п. 2 зазначеного Указу компетентними судами, які могли розглядати згадану категорію справ, були обласні, Київський і Севастопольський міські суди та Верховний суд АР Крим [8].

Згодом, у 1999 р., судову практику щодо цієї категорії справ уніфікував Пленум Верховного Суду України — у постанові «Про практику розгляду судами клопотань про визнання і виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» від 24.12.1999 р. № 12, яка є чинною і використовується судами й зараз [7]. Основна ідея постанови була у наданні роз'яснення судам при розгляді клопотань про визнання та виконання рішень іноземних судів та арбітражів щодо однакового підходу судів до визначення умов, за яких рішення іноземних судів підлягають визнанню і примусовому виконанню в Україні, та виключення помилок при розгляді клопотань про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на її території.

У 2001 р. із прийняттям Закону «Про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів» ситуація з розглядом клопотань про визнання та виконання іноземних судових рішень в Україні дещо покращилася, оскільки було законодавчо закріплено, що саме апеляційні суди України компетентні розглядати такі клопотання, а поняття «рішення іноземного суду» було розширене і визначене як таке, що охоплює також іноземні арбітражні рішення [4].

Оскільки судді апеляційних суддів мали практичний досвід з розгляду цієї категорії справ, і ухвала апеляційного суду про визнання та надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду могла бути оскаржена лише до ВСУ, процедура визнання та виконання іноземного судового рішення була досить визначеною та прогнозованою, порівняно з попередніми періодами.

Однак у 2005 р. відбулася суттєва реформа українського законодавства у цій сфері.

По-перше, 18 березня 2004 року був прийнятий, а з 1 вересня 2005 року набрав чинності новий Цивільний процесуальний кодекс України, який, на відміну від свого попередника, містить спеціальний Розділ VIII, присвячений питанням визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні [10].

У новому ЦПК був також, як і за радянських часів, закріплений принцип необхідності міжнародного договору задля визнання та виконання іноземного судового рішення, а також передбачено принцип взаємності за домовленістю *ad hoc*, стаття 390 якого мала наступний зміст: «Рішення іноземного суду визнається та виконується в Україні, якщо його визнання та виконання передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності за домовленістю *ad hoc* з іноземною державою, рішення суду якої має виконуватися в Україні» [10].

По-друге, Закон «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 06.09.2005 р. визнав таким, що втратив чинність Закон «Про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів» [5]. У результаті цієї реформи повноваження апе-

ляційних судів АР Крим, апеляційних судів областей, міст Києва і Севастополя щодо розгляду клопотань про визнання та виконання рішень іноземних судів були передані районним, районним у містах, міським та міськрайонним судам за місцезнаходженням боржника. А відсутність визначення поняття «рішення іноземного суду» фактично залишила поза законом іноземні арбітражні рішення в Україні. Ці зміни суттєво ускладнили життя стягувачам за такими рішеннями. Фактично було знецінено багаторічну практику та досвід судів апеляційної інстанції в цій сфері. Для місцевих загальних судів ця категорія справ була абсолютно новою, що негативно позначалося на строках та якості їх розгляду [1].

З останнім на практиці також було пов'язано чимало проблем, адже встановлені ЦПК України умови виконання таких рішень (на підставі міжнародного договору або за принципом взаємності «за домовленістю *ad hoc*») унеможлилювали виконання в Україні рішень судів більшості країн світу. По-перше, кількість регіональних чи двосторонніх договорів, які регулювали виконання рішень іноземних судів і стороною в яких виступала Україна, була вкрай обмеженою. По-друге, українські суди негативно ставилися до визнання та виконання іноземного судового рішення на підставі принципу взаємності «за домовленістю *ad hoc*» з державою, рішення суду якої запитувалося до виконання [1].

Ця ситуація існувала, доки не було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань міжнародного приватного права» (далі — Закон № 1837), який вніс довгоочікувані зміни в положення ЦПК України щодо процедури визнання та виконання інозем-

них судових рішень і набрав чинності 16.02.2010 р. [6].

Чи не найважливішою зміною, внесеною Законом № 1837 до ст. 390 ЦПК України, була деталізація поняття іноземного суду, виконання рішення якого запитується, як «суду іноземної держави; інших компетентних органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних чи господарських справ; іноземних чи міжнародних арбітражів» [6]. Крім того, Закон № 1837 змінив умови визнання та виконання іноземних судових рішень. Зокрема, він значно спростив застосування такої підстави, як принцип взаємності у разі відсутності міжнародного договору з іноземною державою, рішення суду якої має виконуватися в Україні. Так, Закон № 1837 скасував вимогу про обов'язкову наявність домовленості *ad hoc* із відповідною іноземною державою як передумову приведення до виконання рішень судів цієї держави на території України. Натомість у ч. 2 ст. 390 ЦПК України було прямо встановлено: «Якщо визнання та виконання рішення іноземного суду залежить від принципу взаємності, вважається, що він існує, оскільки не доведене інше» [9]. Таким чином, тепер в Україні може бути виконане рішення іноземного суду практично будь-якої держави. Водночас тягар доведення наявності чи відсутності принципу взаємності покладено на боржника. Це усунуло можливу процесуальну перепону для заявника (стягувача), яка могла спричинити затягування справи та навіть унеможливити виконання відповідного

рішення іноземного суду [1]. До того ж Закон № 1837 розширив перелік осіб, що мають право звертатися до суду з клопотанням про визнання та виконання рішень іноземного суду. Так, згідно з ч. 1 ст. 393 ЦПК України в новій редакції таке клопотання може бути подане не лише безпосередньо стягувачем, але й іншими особами відповідно до міжнародних договорів України [9]. Однак більшість міжнародних договорів України з надання допомоги стосовно визнання та виконання рішень іноземних судів чи арбітражів не визначає таких осіб.

Висновки. Підсумовуючи усе вищевикладене, можна зробити висновок, що законодавче регулювання інституту визнання та виконання іноземних судових рішень в Україні пройшло багаторічну історію становлення, зазнало важливих змін та вдосконалення під впливом кардинальних змін у сфері політичного, економічного, соціального життя, міжнародних відносин, швидкого розвитку зовнішньоекономічних відносин тощо.

Однак останні значущі зміни, а саме — внесені Законом № 1837, безперечно, усувають низку недоліків законодавства у сфері визнання та виконання іноземних судових рішень в Україні і сприятимуть подальшому вдосконаленню цієї процедури. Проте вони не вирішили всіх проблем, а отже, прийняття подальших змін до ЦПК України, узагальнення судової практики та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів усе ще актуальні для України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виконання іноземних арбітражних рішень в Україні: ще одна спроба чи остаточне врегулювання? «Правовий тиждень». Інформаційно-правова газета. [Електронний ресурс]. — Електрон. дан. (1 файл). — Режим доступу: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=122013>. — Назва з екрана.

2. Муранов А.И. Международный договор и взаимность как основания приведения в исполнение в России иностранных судебных решений [Текст] / А.И. Муранов. — М.: «Статус», 2003. — 192 с.

3. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 р. [Електронний ресурс]. — Електрон. дан. (1 файл). — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>. — Назва з екрана.

4. Про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів: Закон України від 29.11.2001 р. [Електронний ресурс]. — Електрон. дан. (1 файл). — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2860-14>. — Назва з екрана.

5. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України: Закон України від 06.09.2005 р. [Електронний ресурс]. — Електрон. дан. (1 файл). — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/76-19>. — Назва з екрана.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань міжнародного приватного права: Закон України від [Електронний ресурс]. — Електрон. дан. (1 файл). — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1837-17>. — Назва з екрана.

7. Про практику розгляду судами клопотань про визнання і виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.12.1999 р. № 12. [Електронний ресурс]. — Електрон. дан. (1 файл). — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-99>. — Назва з екрана.

8. Про визнання та виконання в СРСР рішень іноземних судів та арбітражів: Указ Президії Верховної ради СРСР від 21 червня 1988 року № 9131-XI. [Електронний ресурс]. Електрон. дан. (1 файл). — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v9131400-88>. — Назва з екрана.

9. Цивільний процесуальний кодекс України в редакції від 26.04.2015 р. [Електронний ресурс]. Електрон. дан. (1 файл). — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. — Назва з екрана.

10. Цивільний процесуальний кодекс України в редакції від 18.03.2004 р. [Електронний ресурс]. Електрон. дан. (1 файл). — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20040318>. — Назва з екрана.

11. Цивільний процесуальний кодекс РРФСР 1964 р. [Електронний ресурс]. Електрон. дан. (1 файл). — Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_37873/. — Назва з екрана.

12. Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1963р. [Електронний ресурс]. Електрон. дан. (1 файл). — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1501-06>. — Назва з екрана.

13. Цірат Г.А. Роль національного закону та міжнародного договору в забезпеченні взаємності при визнанні та виконанні іноземних судових рішень. [Електронний ресурс] / Г.А. Цірат. — Електрон. дан. (1 файл). — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/58766>. — Назва з екрана.

14. Цірат Г.А. Міжнародний цивільний процес: сучасний стан та перспективи міжнародно-правової уніфікації: [монографія]. [Текст] / Г.А. Цірат. — Х.: Видавництво Іванченка І.С., 2013. — 482 с.

Душкова А.Г.

Развитие законодательства в сфере признания и исполнения иностранных судебных решений в Украине: генезис и современность.

Анотація. Стаття посвящена дослідженню історії, еволюції розвитку законодавства, правових основань інституту признання і виконання іноземних судових рішень, питань і можливостей реалізації цього інституту в Україні.

Ключевые слова: признание, исполнение, иностранное судебное решение, международный договор, взаимность.

Dushkova G.G.

Development of Legislation in the Sphere of Recognition and Enforcement of Foreign Judgments in Ukraine: Genesis and Modernity.

Summary. Provision of mutual legal assistance of countries in international civil procedure has largely contributed to maintaining economic relations, expansion of all areas of international economic cooperation between enterprises of different countries, timely protection of violated or disputed rights and freedoms of individuals and legal entities. In this respect recognition and enforcement of foreign judgments in civil cases is considered an important part of legal cooperation. Thus, research of origins and evolution of the law on the subject matter, legal grounds and opportunities for its implementation in Ukraine has increasingly represented theoretical and practical interest.

The main purpose of this article is to examine trends of development of legislation in the sphere of recognition and enforcement of foreign judgments in Ukraine since the former Russian Empire times up to present days. It is found that legislative regulation of this legal phenomenon has experienced the long history of development, undergone important changes and improvements due to political, economic, social challenges, including fast development of foreign economic relations in the conditions of the globalization.

Many problems in this sphere has yet to be solved, therefore introduction and adoption of further changes to the Civil Procedure Code of Ukraine, other national legislation, analysis of judicial practice and bringing it into line with international standards are still relevant for Ukraine.

Keywords: recognition, enforcement, foreign judgments, international treaty, reciprocity.

